

Bijzondere verhoormethoden

Een literatuurverkenning

E.M.Th. Beenackers

Onderzoeksnotities 1998/6

Samenvatting

Op verzoek van de Werkgroep Verhoormethoden van de Recherche Adviescommissie (RAC) is door het WODC een literatuurverkenning uitgevoerd naar verhoormethoden, en met name naar verhoormethoden voor 'bijzondere situaties'. Hierbij moet gedacht worden aan situaties waarin een verdachte zwijgt, of anderszins heel moeilijk aanspreekbaar is en het gaat om een ernstig misdrijf. De vraag ontstond naar aanleiding van het gebruik van de omstreden 'Zaanse methode' die uiteindelijk in zijn geheel verboden werd. Elementen daarvan waren echter bruikbaar, aldus het advies van de RAC aan de Minister van Justitie. Derhalve werd een werkgroep ingesteld met het verzoek een verhoormethode te ontwikkelen voor bijzondere situaties.

Een dergelijke bijzondere verhoormethode zou, aldus de werkgroep, in een aantal situaties aan de orde kunnen zijn:

- Bij een strafbaar feit waarop een gevangenisstraf is gesteld van tenminste zes jaar. Hierbij kan worden gedacht aan georganiseerde criminaliteit, terrorisme, levensdelicten en zedendelicten (of een combinatie daarvan). Bij de laatste twee kunnen persoonlijke emoties en geestelijke gesteldheid van de verdachte een rol spelen.
- Bij een speciaal soort verdachte: 'gestoorde' verdachte, professionele verdachte, hevig geëmotioneerde verdachte, verdachte van seriedelicten, zwijgende of liegende verdachte, verstandelijk gehandicapte verdachte.
- Bij een verdachte van wie verwacht mag worden (of bij wie gebleken is (dat het hanteren van de standaardverhoormethode niet zal leiden tot enige verklaring.
- In een situatie waarbij sprake is van een onmiddellijk levensbedreigend belang, en waaraan alleen een verklaring van de verdachte een einde kan maken.

De vraagstelling van de werkgroep was:

1. Welke verhoormethoden in bijzondere situaties worden beschreven in de literatuur?
2. Hoe worden deze methoden omschreven?
3. Is uit de literatuur te destilleren of verhoormethoden voor bijzondere situaties incidenteel worden toegepast of regelmatig? Als het regelmatig voor blijkt te komen, betreft dit dan bepaalde delicten in het bijzonder?
4. Zijn er bekende case-studies op dit terrein (successen, mislukkingen)?

De werkgroep was geïnteresseerd in literatuur over de situatie in Nederland zowel als in Engeland, Duitsland, Frankrijk, België, Denemarken, Zweden en de VS. Er bleek echter geen toegankelijke, ter zake doende literatuur beschikbaar te zijn over Denemarken, Zweden, België en Frankrijk. Bezien is openbaar toegankelijke literatuur. Ook zijn enkele deskundigen geraadpleegd.

In de literatuur is een aantal verhoorstrategieën aangetroffen. Grofweg kunnen deze in twee categorieën worden onderscheiden: die waarbij druk wordt uitgeoefend (lichamelijk of geestelijk) en die waarbij dit niet gebeurt. Methoden waarbij lichamelijke druk wordt uitgeoefend (martelen) zijn in Nederland en de meeste Westerse landen verboden, en komen verder niet ter sprake. Daarnaast zijn er manieren gevonden waarop verhoorders op verdachten met een bepaalde persoonlijkheid zouden kunnen reageren. Ook over de zwijgende verdachte is enige literatuur gevonden. Bovendien zijn enkele ondersteunende technieken gevonden.

Zoals gezegd zijn er verhoortechnieken aangetroffen, waarbij psychologische druk, beïnvloeding plaatsvindt. Deze worden vooral in de Verenigde Staten toegepast.

Overigens staat niet iedereen in de Verenigde Staten dit soort verhoormethoden voor, zie bijvoorbeeld de methode van Yeschke

Een voorbeeld is de strategie van Inbau e.a., die besproken is in Gudjonsson, 1992, en Vrij, 1997.

Een verdachte van wie de rechercheur vrij zeker is dat hij schuldig is, wordt volgens een negenfasentechniek tot een bekentenis gebracht. De te volgen tactiek hangt af van de verdachte. Bij een geëmotioneerde verdachte moet het delict geminimaliseerd worden, door bijvoorbeeld een moreel aanvaardbaar motief voor de daad aan de hand te doen. Bij een niet-geëmotioneerde verdachte moet het delict juist gemaximaliseerd worden, door bijvoorbeeld de consequenties van het verdere zwijgen te dramatiseren. Een bezwaar van deze methode is, aldus Gudjonsson (1992) en Vrij (1997) dat een wezenlijk onderdeel het toepassen van trucs is (leugens en bedrog, verkleinen van de betekenis van het misdrijf). Dit kan leiden tot het afleggen van valse bekentenissen.

Op deze basismethode is een Amerikaanse methode gebaseerd voor het verhoren van verdachten van verkrachting. Verkrachters kunnen verdeeld worden in typen. Ieder type kan op een andere manier ondervraagd worden. In Nederland kan in geval van verkrachting of moord een daderprofiel opgesteld worden bij de Dienst Recherche Advies en Ontwikkeling, Programma Moord en Zeden van de divisie Centrale Recherche Informatie (CRI). Op grond daarvan kan een gedragskundige recherche-advisering plaats vinden. Nadat de gedragsmatige aspecten van een verkrachting of moord gereconstrueerd en geanalyseerd zijn, kan een inschatting gemaakt worden van de persoonlijkheid en de motieven van de dader en kan een verhoorstrategie bepaald worden. Daarbij kan bijvoorbeeld de schuld van een verdachte gemaximaliseerd dan wel geminimaliseerd worden. Het is aldus Nierop (1998) de vraag of er bij het minimaliseren van de schuld van een verdachte in bepaalde situaties sprake is van psychologische trucs.

Deze 'gedragskundige verhoorstrategie' is op deze plaats besproken, niet omdat deze zou passen in het rijtje verhoormethoden waarbij druk uitgeoefend wordt, maar omdat zij aansluit op het verhoren van verdachten van verkrachting.

Er zijn ook andere verhoormethoden zoals de (in Duitse literatuur genoemde) overrompelingsstrategie en de murwmakende strategie. Bij de overrompelingsstrategie gaat het erom de verdachte direct te zeggen dat hij

Waar 'hij' staat kan ook 'zij' gelezen worden.

de dader is, hem zo proberen te overrompelen, en tot een bekentenis te brengen. Bij de murwmakende strategie wordt zeer grondig en gedetailleerd ingegaan op de persoonlijke omstandigheden van de verdachte (zijn leven, loopbaan enzovoorts) en vervolgens pas op de zaak zelf. Via duizend bijkomstigheden uit het privé-leven komt men dan - mogelijk ongemerkt - bij de voorgeschiedenis van de daad en het punt dat de verhoorder interesseert. Bij het zig-zag verhoor, dat vooral in Frankrijk geliefd zou zijn, wisselen de verhoorders de punten van het verhoor volgens een bepaald plan af om het de verhoorde moeilijk te maken de zin van de vraag te doorzien.

Daarnaast zijn er methoden waarbij geen druk uitgeoefend wordt. Als eerste zij genoemd de in Nederland toegepaste standaardverhoormethode. Dit is een tactische verhoorstrategie, die als doel heeft de verdachte in te sluiten met bewijs, zodat hij als hij het delict heeft gepleegd, gaat inzien dat verder ontkennen zinloos is. Deze strategie is bruikbaar voor de grootste groep verdachten, maar niet voor verdachten die totaal niet willen praten. Een andere methode is de methode van neurolinguïstisch programmeren (NLP). Deze techniek werd ontwikkeld in het kader van de relatie tussen therapeut en cliënt teneinde communicatie tussen personen te vergemakkelijken, maar zou ook bij het verhoor gebruikt kunnen worden. De verhoorder moet zich volgens deze methode in de manier van verhoren aanpassen aan de verhoorde, aan diens instelling (auditief, visueel, gevoelsmatig) en hem imiteren. Vrij en Lochun (1997) laten weinig over van de techniek omdat volstrekt onduidelijk is waarom zij succes zou hebben. De 'Zaanse verhoormethode' past eigenlijk niet in het rijtje verhoormethoden waarbij geen druk uitgeoefend wordt. Zij werd weliswaar ontwikkeld om de communicatieve vaardigheden bij het verhoren van verdachten van ernstige misdrijven te optimaliseren, maar leidde tot het gebruik van ongeoorloofde druk en werd daarom in haar geheel verboden. Zij is gebaseerd op het hiervoor genoemde NLP. De communicatie zou vergroot worden door de verdachte ertoe te brengen zaken te laten herbeleven op een manier die aansluit bij zijn belevingswereld, de manier waarop hij ingesteld is (bijvoorbeeld door een serie foto's op te hangen als de verdachte visueel is ingesteld). Kritiek was er vooral op het feit dat een verdachte nog geen dader is en alleen een dader een delict kan herbeleven. In Engeland is het verhoormodel P.E.A.C.E. ontwikkeld. Dit is een acroniem van de vijf fasen waaruit de methode bestaat. Men staat in Engeland

tegenwoordig een totaal andere aanpak voor dan in de Verenigde Staten. Het gaat erom dat de verhoorder een klimaat schept waarin degene die verhoord wordt, de waarheid wil vertellen. In Engeland is tevens onderzocht welke vaardigheden naar de mening van politiemensen nodig zouden zijn voor 'specialistisch verhoren'. Dit specialistische investigatieve interview werd als volgt gedefinieerd: het eerlijke en vergemakkelijkende verhoor door een goed getrainde, ervaren politieambtenaar met een diepgaande kennis van een speciaal gebied, van een verdachte, getuige of slachtoffer, bij delicten van een speciale aard of in ongebruikelijke omstandigheden. Als belangrijkste vaardigheid kwam luisteren naar voren, gevolgd door open geest, kennis van onderwerp, voorbereiding, flexibiliteit, het stellen van vragen, meeleven, empathie, verstandhouding. Deze vaardigheden zouden, naar de mening van de ondervraagden, zeker verbeterd kunnen worden. Ook in Duitsland worden methoden voorgestaan waarbij geen druk uitgeoefend wordt. In Duitsland wordt de sfeer waarin het verhoor plaatsvindt heel belangrijk gevonden, belangrijker nog dan het tactisch en technisch goed voorbereiden. Bij alle verhoortechnieken is overigens een goede voorbereiding en een planmatige uitvoering van belang.

De houding van verhoorders en de manier waarop zij op de ondervraagde reageren, kan afgestemd worden op het 'type' verhoorde, een verhoorde met een bepaalde persoonlijkheid. Yeschke (1987) maakt bijvoorbeeld onderscheid in de klager, de betweter, de besluiteloze, de afstandelijke, de warhoofdige, de sociopaat en de psychopaat (waarbij het niet specifiek om verdachten gaat). Bij al deze 'typen', helaas op de twee laatste na, geeft hij aan op welke manier de verhoorder daarmee kan omgaan, welke houding hij het beste kan aannemen. Hij maakt ook onderscheid naar meegaande verhoorden, onwilligen en vijandigen. Bij allen is het belangrijkste te proberen te begrijpen waarom iemand zich zo opstelt.

Ook Geerds (1976) geeft een indeling naar type mens, en geeft aan op welke manier deze tegemoet getreden kan worden. Hij onderscheidt het impulsieve type, de wilsmens, de Vorstellungsmensch, de gevoelsmens, de Empfindungsmensch. Het onderscheid heeft echter geen wetenschappelijke waarde, het is eerder een praktisch hulpmiddel.

Er zijn geen specifieke manieren om zwijgende verdachten aan de praat te krijgen die kans op succes geven. Beroepsmisdadigers zouden alleen bekennen als zij inzien dat verder ontkennen zinloos is. Een manier om een onwillige verdachte tot een bekentenis te krijgen is de al genoemde methode van Inbau e.a., die echter het gevaar van valse bekentenissen met zich brengt. Daarnaast zijn er andere manieren om te trachten een verdachte tot spreken te brengen. Zo geeft Schwindt aan dat een verdachte erop gewezen moet worden dat hij door te zwijgen een aantal mogelijkheden niet gebruikt: de mogelijkheid om de verdenking tegen hem te ontzenuwen door zijn verklaring, en die om een ander, milder licht op zijn daad te werpen. De verhoorder kan de verdachte helpen zijn remmingen weg te nemen en de mededelingsbehoefte die ieder heeft steunen. Bij criminelen die al een carrière achter de rug hebben, zou het gunstig zijn op verstandelijk vlak te argumenteren. Baldwin (1992) is van mening dat het ontzettend moeilijk is onwillige verdachten aan te zetten te bekennen met methoden die tegenwoordig (in Engeland) acceptabel worden geacht. Uit onderzoek in Engeland bleek dat politiemensen in de praktijk wel manieren vonden, bijvoorbeeld door het verhogen van de druk of door het onthullen van verder beschuldigend bewijs, of het richten van het gesprek op een minder bedreigend onderwerp, of door simpelweg door te gaan met de bestaande lijn van vragen, of door te vertellen dat zwijgen voor de verhoorde inhield dat de verdachte schuldig was. Ook werd de verdachte soms via informele contacten, buiten de geregistreerde verhoren om, alsnog tot praten gebracht.

Naast verhoortechnieken zijn er ook technieken die ondersteunend genoemd kunnen worden zoals leugendetectie, waarheidssera, en het opnemen op geluidsband/video.

In de onderhavige notitie wordt voorts in het kort de situatie ten aanzien van het verhoor in de Verenigde Staten, Nederland, Engeland en Wales en Duitsland besproken. Hierbij komen wettelijke regelingen aan de orde en wetenschappelijk onderzoek dat in de betreffende landen is uitgevoerd. Kenmerkend is dat in Nederland en Duitsland sinds oudsher geen druk uitgeoefend mag worden, terwijl bij verhoormethoden in de VS wel psychische dwang uitgeoefend wordt. Interessant is, dat men in Engeland en Wales sinds het begin van de jaren tachtig volledig is afgestapt van dit soort methoden. Dit wegens publieke bezorgdheid over de manier waarop de politie verhoorde, en het veroordelen van onschuldigen op grond van bekentenissen die onder grote druk van de politie tot stand gekomen zijn. Berucht zijn de veroordelingen van vermeende IRA-terroristen (de Birmingham

Six en Guildford Four). In Engeland en Wales is veel wetenschappelijk onderzoek uitgevoerd naar het verhoor.

Conclusie

De zoektocht in de literatuur en langs enkele deskundigen heeft uiteindelijk een mager resultaat opgeleverd wat betreft het antwoord op de vraag of er verhoormethoden voor bijzondere situaties ontwikkeld zijn. Benadrukt moet worden dat het slechts een literatuurverkenning betrof, zodat niet alle literatuur is bezien (zie voor de selectiecriteria paragraaf 1.2). Het lijkt echter niet waarschijnlijk dat er andere verhoormethoden voor bijzondere situaties in openbare bronnen beschreven zijn. Wellicht zijn er methoden die niet aan de openbaarheid prijs zijn gegeven. Er zijn verschillende verhoormethoden waarvan het de vraag is of zij toegespitst zijn op bijzondere situaties, of daarop toegesneden kunnen worden. Over de Amerikaanse methoden waarbij psychische druk uitgeoefend wordt om zwijgende en/of onwillige verdachten aan de praat te krijgen kan men zeggen dat zij toegespitst zijn op 'bijzondere situaties'. Ook daarop gebaseerde verhoormethoden voor verdachten van verkrachting kan men als zodanig typeren. In Nederland kan de 'gedragskundige verhoorstrategie' die bij de CRI ontwikkeld wordt, wellicht ook als methode voor bijzondere situaties getypeerd worden. Ook de 'Zaanse' verhoormethode kan als zodanig benoemd worden. Deze is echter in zijn geheel verboden omdat zij een aantal elementen bevat waarbij dwang op de verdachte wordt uitgeoefend.

Andere verhoormethoden zijn niet gericht op bijzondere situaties.

Zoals gezien, wordt bij de gevonden 'bijzondere' verhoormethoden veelal druk uitgeoefend op de verdachte, druk die in Nederland ongeoorloofd is. Wellicht zijn er echter onderdelen, aspecten van deze verhoormethoden die geen ongeoorloofde druk opleveren, zodat zij in Nederland toepasbaar zijn.

Voor zover er van 'bijzondere situaties' sprake is, is uit de literatuur niet te destilleren of verhoormethoden voor bijzondere situaties incidenteel worden toegepast dan wel regelmatig en of dit dan bijzondere delicten betreft. Op de vraag of er bekende case-studies zijn (successen, mislukkingen) kan het antwoord gegeven worden dat vooral gevallen beschreven zijn (met name door Gudjonsson, 1992) waarin de wijze van verhoren tot valse bekentenissen heeft geleid.

De literatuur voor deze verkenning is bezien tot en met december 1997. Daarna is de verkenning afgesloten. Vermeld zij hier nog Justitiële verkenningen nr. 4 1998, dat volledig is gewijd aan het verhoor.